

Enkele mogelijkheden van de moderne oorkondeneditie 1

Inleiding

J.G. KRUISHEER

Het verschijnen van het derde deel van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*² leek een welkome aanleiding, vakgenoten en andere belangstellenden iets te laten zien van wat men met modern uitgegeven oorkondeteksten kan doen, hun de mogelijkheden van de moderne oorkondeneditie aanschouwelijk te maken. Eef Dijkhof en Jan Burgers stonden mij daarbij terzijde. Die twee zijn een aantal jaren bij het werk aan het *Oorkondenboek* betrokken geweest, en in die jaren hebben zij veel bijgedragen, vooral aan de verbreding en de verdieping van het onderzoek dat voor zo'n onderneming als het *Oorkondenboek* vereist is, en nog dagelijks dragen zij daar veel aan bij. Het meeste daarvan speelt zich onopvallend af in de beslotenheid van archief en werkkamer. Het verheugt mij, deze twee vakgenoten bij deze gelegenheid voor het voetlicht te kunnen halen.

'Moderne oorkondeneditie' — de term veronderstelt dat er ook een oudere manier van uitgeven van oorkondeteksten bestaat. Ik wil het verschil tussen die twee, de oudere en de moderne oorkondeneditie, gestileerd weergeven. De oudere wijze van uitgeven heeft als het ware alleen de inhoud van de tekst op het oog. De uitgever geeft de tekst omwille van zijn inhoud uit: de koopoorde om de informatie die zij ons kan verschaffen over zaken als eigendom en koop en verkoop; het vredesverdrag tussen twee vorsten om de informatie over de politieke relatie tussen de betrokken staten; enzovoort. Natuurlijk geeft de oorkondetekst vaak veel meer informatie. Niet alleen zaken als eigendom, koop en verkoop, politieke relatie, maar daarnaast een veelheid aan dingen als namen van personen en geografische eenheden, prijzen, munteenheden, handelswaren, grondgebruik, bestuurlijke organisatie, en ga zo maar door. De oorkonde wordt met recht al eeuwen lang als een bijna onuitputtelijke bron van historische informatie beschouwd en benut. Pas betrekkelijk laat heeft men er oog voor gekregen dat de mogelijkheden van de oorkonde als historische bron nóg groter kunnen zijn, namelijk wanneer we niet alleen hun inhoud onderzoeken maar ook hun vormen: het schrift, het schrijfmateriaal, de bewoordingen, de manieren waarop ze zijn bekrachtigd en gewaarmerkt. En door het onderzoek van de vormen is men gekomen tot het onderzoek van de overlevering van de oorkonden en tot het onderzoek van hun ontstaan; dus tot het onderzoek van wat aan de uitvaardiging van de oorkonde

1 Lezingen gehouden bij het verschijnen van deel III van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299 (OHZ)* op 5 juni 1992 tijdens een door het P. J. Meertens-Instituut daartoe belegde bijeenkomst in 'De Rode Hoed' te Amsterdam. De teksten zijn summier bewerkt en geannoteerd.

2 *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, III, 1256 tot 1278*, J. G. Kruisheer, ed. (Assen/Maastricht, 1992). Deel I, *Eind 7e eeuw tot 1222*, door A. C. F. Koch, verscheen in 1970; deel II, *1222 tot 1256*, door J.G. Kruisheer, in 1986. De delen IV, 1278 tot 1291, en V, 1291 tot 1299, zijn in voorbereiding.

voorafgaat, en tot het onderzoek van de gedaante waarin de tekst, eenmaal uitgevaardigd, tot ons is gekomen. Een oorkondeneditie die ook voor die aspecten aandacht heeft, noemen we de 'moderne' oorkondeneditie.

Informatie over de totstandkoming en over de overlevering van de oorkonde kan inderdaad veel toevoegen aan hetgeen de inhoud van het stuk ons kan leren. Soms is dat verrassend veel. We willen dat hier aan de hand van drie voorbeelden laten zien. Eef Dijkhof doet onderzoek naar het ontstaan van oorkonden in onder andere enkele steden in Holland en Zeeland in de dertiende en de vroege veertiende eeuw³. Vanuit dat onderzoek komt hij ten aanzien van de economische en de fiscale politiek van de graven tot enkele conclusies die lijnrecht staan tegenover de tot nu toe gangbare opvattingen zoals die gebaseerd zijn op onderzoek van alleen de inhoud van diezelfde bronnen. Jan Burgers onderzoekt het schrift van de Hollandse en Zeeuwse oorkonden van de dertiende eeuw⁴. Dat onderzoek voert ons in zijn hier aangeboden bijdrage naar een man die als schrijver van oorkonden in grafelijke dienst werkzaam was, maar die vooral bekendheid geniet doordat hij wordt beschouwd als de auteur van het oudste geschiedwerk in de Nederlandse taal. En zelf wil ik iets laten zien van wat we met behulp van moderne oorkondeneditie kunnen bijdragen aan de kennis van de verstedelijking van Holland in de dertiende eeuw, in een omgeving waar de ontginningsactiviteiten toen een grote omvang kenden.

3 E. C. Dijkhof, 'Het oorkondenwezen van enige kloosters en steden in Holland en Zeeland, 1200-ca.1325', proefschrift in voorbereiding.

4 J. W. J. Burgers, 'De paleografie van de documentaire bronnen in Holland en Zeeland in de dertiende eeuw', proefschrift in voorbereiding.

De economische en fiscale politiek van de graven van Holland in de dertiende eeuw⁵

E.C. DIJKHOF

In de dertiende eeuw hebben zich in het graafschap Holland grote veranderingen voltrokken. De middelen van bestaan rond 1200 waren landbouw, veeteelt en visserij; steden waren er niet of nauwelijks; er was weinig geldcirculatie; handel en nijverheid beperkten zich grotendeels tot lokale produkten; het schrift speelde nog een bescheiden rol⁶. Maar deze, als voornamelijk agrarisch te typeren maatschappij kreeg langzamerhand een geheel nieuwe economische dynamiek. Dit proces komt in de loop van de dertiende eeuw steeds duidelijker uit de bronnen naar voren en lijkt, met name in de tweede helft ervan, in een steeds hogere versnelling te geraken. Er ontstaan steden met stadsrechten en gemeenschappen van burgers; een nijverheid van meer dan lokaal belang bloeit op; de bronnen laten handelsbetrekkingen zien met de omringende gebieden; geld gaat in toenemende mate een rol spelen evenals het schrift. Deze ingrijpende veranderingen zijn door sommige historici enigszins gebagatelliseerd. Men wees op het feit dat Holland ver achterop liep in deze ontwikkelingen ten opzichte van bijvoorbeeld Vlaanderen, Brabant of Engeland; en verder op het trage verloop en het kleinschalige karakter van dit proces⁷. Zo typeert Niermeijer Delft op het moment dat het in 1246 stadsrechten krijgt, als een groot boerendorp⁸. Een dergelijke observatie is op zich misschien wel juist. Natuurlijk laat de situatie hier zich nauwelijks vergelijken met die in Vlaanderen, laat staan met die in Noord-Italië. Maar dit laat het belang van deze eerste ontwikkeling in het graafschap Holland onverlet.

In bijna iedere verhandeling over deze economische opbloei wordt de rol van de landsheren, de opeenvolgende graven van Holland, benadrukt. Volgens Jansen in de nieuwe *Algemene geschiedenis der Nederlanden* voerden deze graven sedert de tweede helft van de twaalfde eeuw een welbewuste politiek ter stimulering van dit proces⁹. Aan de hand van modern oorkondenonderzoek wil ik hier nagaan of de graven

5 Deze lezing is voor een belangrijk deel gebaseerd op nog niet voltooid en niet gepubliceerd onderzoek. De hier gepresenteerde resultaten dragen dan ook een voorlopig karakter. De annotatie is om die reden beperkt gehouden. Te zijner tijd hoop ik op dit onderwerp uitgebreider terug te komen.

6 H. P. H. Jansen, 'Holland's advance', *Acta historiae Neerlandicae. Studies on the history of the Netherlands*, X (1978) 4; H. P. H. Jansen, 'Handel en nijverheid 1000-1300' in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (15 dln.; Haarlem, 1977-1983) II, 181-186.

7 J. F. Niermeyer, *De wording van onze volkshuishouding. Hoofdpijnen uit de economische geschiedenis der noordelijke Nederlanden in de middeleeuwen* (Den Haag, 1946) 50-51; H. P. H. Jansen, 'Holland's advance', 8-9; F. W. N. Hugenholtz, 'Een vorst als Floris' in: E. H. P. Cordfunke, e. a., ed., *Floris V. Leven, wonen en werken in Holland aan het einde van de dertiende eeuw* (Den Haag, 1979) 7-8.

8 J. F. Niermeyer, *Delft en Delfland, hun oorsprong en vroegste geschiedenis* (Leiden, 1944) 62-64.

9 Jansen, 'Handel en nijverheid', 184-186; in H. P. H. Jansen, 'Een economisch contrast in de Nederlanden. Noord en Zuid in de twaalfde eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, XCVIII (1983) 17-18 wijst de auteur ook op een ander aspect, namelijk de ontwikkelingen in de scheepsbouw aan het einde van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw.